

OLI KUNAGI EESTI KULTUURFILM...

IVI TOMINGAS

Film on ajalugu. Koos iga filmikaadriga, mis hävib, kaotame lüli oma kultuurist, maailmast meie ümber, üksteisest ja meist endist.

Martin Scorsese, režissöör

Heidame sissejuhatuseks kiirpilgu filmitegemise algusaega Eestis. 1912. aastal filmis **Johannes Pääsuke** vigurlendur Utotškini lendu Tartu kohal. Temast sai ka esimese eesti mängufilmi „**Karujaht Pärnumaal**” (1914) autor. Järgmistel aastatel võtsid teatepulga üle vennad **Georg Johannes** ja **Peeter Pari-**

kas, vennad **Konstantin** ja **Theodor Märska** ning **Theodor Luts**. Filmitegemine põhines tegijate entusiasmil ja rahakotil. Mõni aasta tagasi tuletas **Aksella Luts** ühes vestluses meelde, et mängufilmi „**Noored kotkad**” (1927) võlgu maksid nad kümme aastat!

Filmitegemine on kallis lõbu olnud nii siis kui ka praegu ja väikeriikidel ning rahvastel ilma riikliku toeta peaaegu mõeldamatu.

Haridus- ja kultuuriringkonnad nõudsid kodumaist süsteemset filmitoodangut (vastukaaluks ameerika naljatükkidele). Dokumentaalpalade, populaarteaduslike õppefilmide ning vaatefilmide sihtrühmaks olid põhiliselt õpilased. Kino peetigi üldreeglina (ameerika naljapildid välja arvatud) kohaks, kus saab näha midagi säärast, mida muidu ei näe ja mille abil teadmisi laiendada. Süsteemsemalt on õpilasseansse korraldanud vennad Parikased. Koostöö haridusministeeriumiga katkes aga 1928. aastal.

See sissejuhatav seletus annab ehk tausta, miks just haridus- ja sotsiaalministeerium alustas juba samal aastal eeltööd sihtasutuse loomiseks. Ministeeriumi algatusel korraldati küsitlus koolide inspektorite, kesk- ja kutsekoolide õpetajate seas, kus uuriti, mida nende arvates tuleks üles võtta ja rahvale näidata. Vastustest selgus, et huvi pakuks kodumaa loodus, tööstus, põllumajandus ja kirjandusteoste ekraniseeringud (Vilde, Bornhöhe, Kitzberg).

Nii moodustatigi haridus- ja sotsiaalministeeriumi initsiatiivil (ehkki sihtasutuse moodustamisele eelnenud koosolekust võtsid osa kaheksateistkümne organisatsiooni esindajad) sihtasutus **Eesti Kultuurfilm**, mis küll seetõttu, et puudus vajalik tegevuskapital, jäi kiratsema. Põhikirja punkte, kus on juttu Kultuurfilmi ülesannetest filmide levitamisel ja tootmisel, on sel perioodil tõlgendatud küll rohkem levitamise kasuks, takistuseks tootmisele kehv tehniline baas ja ka kinoomanike vastuseis. Kultuurfilmi juhtkond pöördus ringkirjadega ministeeriumide poole tellimustööde saamiseks, millele ainult kaitseväge peastaap vastas positiivselt, tervishoiumuuseum teatas, et neil endil on Tartus labor ja nad võivad hoopis ise filme teha.

Kui aga 1930. aastal hakati looma kinoseadust (kehtima hakkas 1935), oli seal öeldud, et Eesti kroonikat hakkab tootma Eesti Kultuurfilm, kes seda vahendab filmitöösturite ja kinoomanike vahel. Kinoomanikud nägid ohtu oma vabale äritegevusele, sest välismaiste kroonikate näitamine oli odavam, nad kartsid monopoli teket ja asusid vastu löögile.

Eesti kinoomanike kirjast haridusministrile võib lugeda: „Eestis oleva 50 kino jaoks oleks vaja nädalas 100 kroonikat. Sellises ulatuses valmistada vaatamisväärilist on täiesti võimata, sest meil lihtsalt puuduvad sündmused.“ [?] „Filmida aga tähtsusetu sündmusi tähendaks asjata raisata raha toorfilmi muretsemiseks välismaalt.“

Juba siis ei olnud riigiametnikud väga populaarsed, sest kiri algab üsna vaenulike viidetega: „Ehkki see asutus annaks tööd hulgale ametnikele, oleks ta liig suureks koormaks eesti kinopidajatele ning ka meie rahvale.“

Arhiiviandmeid Eesti Kultuurfilmi tegevuse kohta on alles väga vähe, ka ajakirjandus ei ole seda temaatikat erili-

se hoolega jälginud. Hoopiski läti filmist rääkides vihjab Nädala Postimees 1932, et Läti riik püüab filmitööstust ellu kutsuda nii toetuse jagamise kui ka soodsate seadustega, samas eesti operaatorid püüavad entusiasmist omal käel filmiturgu rikastada. Ja tõesti, operaatorid sihtasutuse palgal ei olnud, vaid töötasid omal käel, ilmutasid ja kopeerisid materjali kodus, püüdsid ise hankida tellimusi juurde. Olgu siinkohal nimetatud eelkõige **Konstantin Märskat**, kelle panust eesti filmilukku on raske üle hinnata, aga ka **Armas Hirvoneni**, **Harald Viikmanni**, **Voldemar Pätsi**, **Ernst Treierit** jt.

Tänaeni on tallel vanima Eesti Kultuurfilmi toodanguna 24. veebruaril 1933 üles võetud Eesti Vabariigi 15. aastapäeva paraad Vabaduse platsil, pala kestus 3 min 33 s.

Kuni sihtasutuse reorganiseerimiseni 1936. aastal ei ole täpselt teada, kui palju filme siis sellel ajavahemikul üldse filmiti.

Filmiarhiivis on säilitamisel üle kolmekümne ringvaate ja vaatefilmi, mille seast väärivad märkimist ringvaatepalad „Eesti Üliõpilaste Seltsi lipupühitsemise 50. mälestuspäeval“, „Üleriiklikud võimlemis- ja spordimängud Tallinas“, „Vabaduseristi vendade 15. aastapäeva pidustused“, „Poola delegatsiooni külaskäik Eestisse“, „Soome presidendid P. E. Svinhufvudi visiit Eestisse“. Balti kinoalast koostööd esindab kolmest Balti vabariigi pealinnast tehtud 7-minutine vaatefilm „Tallinn – Kaunas – Riia“.

Aastal 1936 leiti, et sihtasutus tuleb ümber korraldada, kusjuures sihtasutuse tööd asus koordineerima riiklik propagandatalitus.

Muudatus toimus riigivanema otsuse põhjal 6. III 1936. aastal, esimene juhatuse koosolek peeti 17. III 1936, selle protokollist selguvad lahendamist nõudvad ülesanded: sihtasutuse majanduslik

Konstantin
Märskä
Eesti Kultuurifilmi
laboris
(1936–1938).

alus, personali komplekteerimine ja väljaõpe, tehnilise sisseseade muretsemine, produktsiooni elunõuetele vastav korraldus, ajakohased ruumid ja filmiarhiiv.

Võiks küll öelda, et lahendusi otsiti tarmukalt: võeti laenu, osteti heliaparatuur Klangfilmilt, saadeti Saksamaale koolitusele heliinsener, kaks laboritöötajat ja kaks operaatorit. Loodi ka üle-eestiline korrespondentide võrk, kes teataksid sündmustest, mis vääriskid ülesvõtmist. Need olid olemas Viljandis, Valgas, Võrus, Pärnus, Petseris, Paines, Türil, Rakveres, Narvas, Tapal, Haapsalus, Kuressaares, Põltsamaal, Tartus. Pärnus ja Tartus olid oma kaameramehed. Ei tea küll pead anda, kuid tundub, et nii laia võrgustikku pole ühelgi meie meediaväljaandel tänapäeval. Paari aasta jooksul on üles võetud nii eespool nimetatud kohtade vaateid ja sündmusi kui ka üsna väikseid, kuid kahtlemata huvitavaid kohti, nagu Vasknarva, Mahu, Kärde jne.

Selgelt on nüüd põhitegevuseks filmide tootmine, ehkki asja aetakse ka selles suunas, et koolides oleksid oma projektsiooniaparaadid ja võimalused õpilasseanssideks.

Eesti Kultuurifilmi direktori **Aleksander Peeli** allkirjastatud kirjadest propagandatalituse juhatajale võib välja

lugeda oluliste positsioonide saavutamist filmitegemise väärtustamisel, nimelt taotletakse tasuta sõitu raudteel filmimise eesmärgil ja et sihtasutusse teatataks aegsasti olulistest sündmustest. Mis veelgi toredam, sündmuste korraldajad peaksid arvestama filmimise tingimustega: et üritus toimuks keskpäeval, et kesksed esinejad oleksid valgustatud ja et ehitisi ei valgustaks mitte elektrilambid, vaid prožektorid!

Mainitakse ka, et „nädalas külastab kinosid 100 000–200 000 inimest, millest võib järeldada kultuurifilmi kroonika ja lühifilmide suurt propagandalist ulatust ja mõju“.

Samas ollakse varmad suuniseid ellu viima: „...palume Eesti filmiala ja produktsiooni edaspidiseks suunamiseks Teie lahkete nõuannete, kavade ja soovide, milliseid Teie või Teie ettevõtte tarviliseks peab filmiala korraldamisel.“ Ehk taas vana tõde: kes maksab, tellib muusika.

Siinkohal jõuamegi kõige põhilisema osa juurde – toodanguni, mida on üksmeelselt peetud propagandistlikuks, ja eespool tsiteeritud kiri ainult kinnitab seda teadmist. Nüüd võiks ju peatuda pikalt küsimusel, mis on õieti propaganda. Sel teemal on üsna palju kirjutisi, seega julgen siinkohal pakkuda väikse kokkuvõtte lihtsustatud tõlgen-

Ettevalmistus
5. Eesti
suursõidu
stardiks.
Kaader 1937.
aasta
ringvaatest,
operaator
Konstantin
Märška.

duses. Nimelt propaganda esmaseks eesmärgiks on mõjutada inimesi teatud faktide ja asjaolude kajastamisega. Kahetkümnendal sajandil omandas propaganda poliitilise tähenduse, eriti natsi- ja kommunistliku propaganda tõttu. Paljudes kultuurides on propaganda tähendus neutraalne, seda mõistetakse pigem kui reklaami (mis küll on ju ka mõjutusvahend).

Lehitsedes tollaegset kirjavahetust, tundub küll, et 1930. aastate eesti kultuuriruumis tähendab propageerimise pigem tutvustamist ja reklaamimist. Nii näiteks tahab välisministeerium „propagandafilmi eesti looduse ja olude kohta“, millega saaksid välisesindused Eestit tutvustada. Kes teab, võib-olla ongi sellised filmid nagu „Vaatepilte kaunist Viljandimaast“, „Suvituskohad kutsuvad“ jne just sellel eesmärgil tehtud. Kindlasti mõjutavad sellised filmid nagu „Kaunima kodu poole“ oma kodu kenamaks tegema, ning spordi propageerimise vastu ei tohiks kellelgi midagi olla jne. Muidugi tuleb mees pidada, et näidata ainult nn klantspilti, samas ei võetud üles midagi sellist, mida üldse olemas ei olnud – Viljandi lossi-

varemed, nagu nad olid, Mustamäe suusahüppetorn ja suusatavad inimesed, Kawe tootmisliin ja valmistoodang jne.

Poliitilisest propagandafilmit saab Kultuurfilmi puhul rääkida ikkagi alles 1938. aastast, kus tõesti **Konstantin Pätsi** tegevus on võrreldes eelmiste aastatega agaralt üles võetud, eriti tema ringreisid mööda Eestit, kus rahvahulgad presidenti tervitamas ja lapsed lilli andmas – üsna igihaljas vaatepilt iga võimu ajal.

1938. aastal tähistati Eesti Vabariigi 20. aastapäeva ja seetõttu oli kogu aastatoodang oluliselt propagandistlikum, sealhulgas filmid „Relvastatud rahvas“, „Võitluses sündinud, rahus kasvanud“. Võrreldes nõukogude ringvaadetega peab aga ütlema, et sõnakasutus on märksa vaoshoitum, hoidutud on ülistavatest epiteetidest, mis nõukogude propagandas väga olulisel kohal.

Kindlasti tõmbaksin eraldusjoone Eesti Kultuurfilmi toodangus aastatel 1933 – 1937, kus materjali on mahult vähem (näiteks 1935. aastast alles 3,5 tundi) ja alates 1938. aastast (1939. aastast alles 5,5 tundi). Tänapäeval filmipro-

ramme kokku pannes eelistatakse heli- filme (heli võeti kasutusele 1937. aastal), ja nii ongi kinnistunud toodang 1938. aastast nagu kogu Kultuurfilmi pärand, mis ühtlasi jätab propagandistliku mulje domineerima.

Filmiprogramme kokku pannes saab mitmekesise pildi erinevatest teemadest, kohtadest ja sündmustest. Siinkohal võiks üles lugeda mõned vaatefilmid, sest enamasti annab pealkiri teemast aimu. NB! Loetelu pole täielik, eelkõige on välja jäänud need filmid, mida eelnevalt juba mainitud.

1933

„Talve“ – vaatefilm talvisest Tallinnast.

1934

„Rapla Tarvitajateühisuse 30. aastapäev“.

1935

„Huvirongiga mööda kodumaad“, „Kaitseliidu päevad Tallinnas“, „Pilte Sakust“, „Riigi Sadamatehas“.

1936

„Eesti raamat. Pildistusi eesti kirjanduse 400 aastaselt arenguteelt“, „Helifilmi kõnelusi olümpiameestega Berliinis“, „Kaitseliidu Sakala manöövrid“, „Kalurid“.

1937

„Helipüüdjad õhuruumist“, „Ilu ja tarbesemete valmistamine kodumaa savist“, „Jäälõhkujate tegevus Tallinna sadamas“, „Kindluste linn Narva“, „Mahlad karastusjookidena“, „Paber“, „Nobedate näppude linn“ (Haapsalu), „Peipsi“, „Rootsiaja mälestisi Tallinnas“, „Talvine päev piiril“, „Tuletõrje korpuse päev Tallinnas“, „Vilsandi linnuriik“.

1938

„Eesti sisepoliitilises elus algas uus ajajärk“, „Eesti vanavara – Eesti Rahva Muuseumi etnograafia osakonna väljapanekuid“, „Hülgepüük“, „Põlevkivi ja põlevkiviõli tootmine“, „Ringkäik Sõjamuuseumis“, „Võimlemise ja rahva-

tantsude pidustused“, „XI üldlaulu- pidu“.

1939

„Au langenuile“ (Vabadussõja monumendid), „Eesti algkool“, „E. V. President K. Päts külaskäigus Tartus“, „Liiklemise keerises“, „Moodne maantee“, „Pilte Tallinna ümbrusest“, „Päev Sõjakoolis“, „Tallinn enne ja nüüd“.

1940 (enne juunipööret)

„Allveelaevad harjutustegevusel“, „Eesti Mängud“, „Liivi rannikult“, „Merevägi harjutustegevusel“, „Vaatepilte Viljandimaalt“.

1940. aastal Eesti Kultuurfilm natsionaliseeriti, esimene ringvaade „Nõukogude Eesti“ ilmus augustis 1940, teemadeks „Riigivolikogu delegatsioon Moskvast“, „Nüüd töötame omale“ (ettevõtete natsionaliseerimisest), „Noorsugu astub Eestimaa Kommunistliku Noorsoo Ühingusse“, „Tööveteranid puhkusel Pärnus“.

Siinkohal ongi vist lugejal tekkinud õigustatud küsimus selle kohta, kus need filmid praegu on ja kas neid ka näha saab. Sellest rääkis ajakirja algul (vt lk 3).

Kasutatud allikad:

ERA f 31, nim 3 s 7357.

Veste Paasi raamatud „Olnud ajad“ (1980) ja „Ajahetked“ (1987).

Eesti Filmiarhiivi filmidokumentide anno- teeritud kataloog, I osa 1912–1940.

IVI TOMINGAS (sünd. 7. novembril 1958 Tallinnas) on lõpetanud 1982. aastal Tartu Ülikooli ajaloo teaduskonna ajaloolasena. Eesti Filmiarhiivis on töötanud alates 1985. aastast erinevatel ametikohtadel, 2001. aastast direktorina. Aastatel 1994–1996 oli ta Baltimaade filmiarhiivide esindaja Rahvusvahelise Arhiivinõukogu juures. Ta on kultuuriajakirja Tuna toimetuse kolleegiumi liige ja fotonurga koostaja. Põhjalikumalt uurinud „Nõukogude Eesti“ ringvaateid aastatest 1945–1955.